

FREMSKRIDTET

Fremskridtets problem

Bevæger historien sig fremad?

Spørgsmålet er et af temaerne i en ny bog om moralfilosofi, som jeg har skrevet. Bogen hedder "Samfundets Cement". Selv om hovedtemaet er moralfilosofien, har historiefilosofien stor betydning for de moralske konklusioner.

Blandt historiefilosoffer og historikere, og ikke mindst blandt dem med en marxistisk overbevisning, er det en udbredt opfattelse, at historien bevæger sig fremad, og at det er muligt at opnå en høj grad af videnskabelig vished om hvorhen. Jeg skal ikke bruge plads på at dokumentere denne påstand her, men må henvise til min bog. Det er nu næppe særlig kontroversielt, og heller ikke nogen specielt marxistisk opfattelse. Fra den industrielle revolutions gennemslag i det nittende århundrede blev det et nærmest paradigmatisk grundlag for europæisk tænkning. Tidligst møder man vel tanken hos skotten Adam Smith, og så hos tyskere som Kant og Hegel. Men herefter var det almindeligst at tænke sådan, fra Marx over positivisten Comte og de engelske utilitarister til højreekstremisten Nietzsche. De forstod hver sit ved begrebet "fremskridt". Men der kan næppe være tvivl om, at de mente, vi bevæger os fremad. Når tankegangen var så udbredt, havde det at gøre med, at de levede i en tid, hvor den industrielle revolution nærmest fik de nationale økonomier til at eksplodere. Den voldsomme fremgang i produktion og folketal syntes at gøre det absurd at mene andet.

Ikke desto mindre er det én af de ting, jeg synes bør problematiseres. Man kan jo lægge mange forskellige ting i begrebet "fremskridt". Men i den marxistiske tradition har det noget med frigørelse at gøre, frisættelse af produktivkræfter og dermed frigørelse af mennesker. I opfattelsen af historien som en bevægelse op ad frihedens stige havde Marx arvet meget fra Hegel. Begrebet "frihed" er jo i sig selv en mangetydig størrelse. Men som Hegel og Marx forstod det, var det først og fremmest noget kollektivt, i modsætning til f.eks. liberalisterne, der forstod det som en ret til individuel selvudfoldelse. Man kan mere ved at handle i fællesskab end ved at optræde som isoleret individ. For Hegel var det nationalstaten, der bar fremskridtet mod friheden, for Marx var det arbejderklassen.

Jeg tror, det er forkert at se historisk bevægelse som en fremadskriden. Den historiske forandring er ikke blot en temmelig ny problemstilling for filosofien, den

er – groft sagt – også en temmelig ny foreteelse i virkeligheden. Den har i det store og hele kun stået på i det seneste par hundrede år. Eller – dette er ikke helt rigtigt. Der skete også et afgørende historisk nybrud i forbindelse med de agrare revolutioner ved overgangen fra ældre til yngre stenalder, hvor menneskene efter at have været jæger-samlere i hundredtusinder af år begyndte at dyrke jorden. Men de opståede bondesamfund bevægede sig faktisk ikke særlig meget fra deres opståen og til de her i Europa blev opslugt af den industrielle revolution. En bronzealderbonde havde formentlig mere til fælles med en 1700-tals bonde, end denne havde med det moderne menneske.

Kun for en meget god vilje giver det mening at tale om overgangen fra jæger-samler-tilværelsen til bondelivet som fremskridt. Bondens liv var trøls og arbejdsomt, og man skulle arbejde meget mere for at producere de nødvendige kalorier, end jæger-samlerne havde skullet. Men ved at gå over til at dyrke jorden i stedet på at forlade sig på jagtlykken åbnede man dørene til langt mere omfattende energiressourcer. Og flere af de store fangst dyr var ved at være uddydede, og de store floddale var ved at blive for tæt befolkede. Det, der drev den agrare revolution, var altså nødvendig tilpasning til de økologiske rammer, som var udfordrede af befolkningstilvækst og ikke-bæredygtigt forbrug. Omstillingen gjorde det muligt for befolkningerne at vokse igen, for den gav adgang til konsumerbar energi i langt større mængde. Men man måtte også slide langt hårdere for det. Der var ikke tale om fremskridt i betydningen forbedring af livsvilkårene, langt hen ad vejen var det tværtimod.

Industrialiseringen

Og det samme var faktisk tilfældet med den industrielle revolution. Her bestod den økologiske udfordring i, at bondesamfundenes vigtigste energikilde, nemlig træet fra skovene, var ved at være opbrugt. Denne skovdød i senmiddelalderen, som ikke mindst gjorde sig gældende på De britiske Øer, industrikapitalismens fødeland, tvang menneskene til at se sig om efter ny energikilder. Og her opdagede man som bekendt den fossile brændsel, i første omgang kullet. Men det skulle graves op. Undertiden måtte man grave så dybt, at vandet skulle pumpes væk. Og til det formål fandt det nysgerrige og geskæftige menneskedyr jo ud af at lave pumper, hvor man kunne bruge kullet selv som drivende energikilde. Sådan fødtes dampmaskinen, og med den var den industrielle revolution skudt i gang. Man havde fået berusende adgang til fabelagtigt meget energi, og var man parat til at præstere det fornødne arbejde, havde samfundene tilsyneladende fundet et næsten grænseløst

ekspansionsrum. Men det arbejde, der var fornødent, var bestemt også så hårdt, at de, der leverede det, næppe følte opbruddet fra bondetilværelsen som en befrielse. Det, Marx kaldte den oprindelige akkumulation, den ophobning af investeringsmidler, der skulle til for at opbygge transportnet og maskinpark, var en umådelig barsk affære. Ikke for ingenting var det i de samme engelske kystbyer, hvorfra slavehandelen blev drevet, at industrialiseringens pionererhverv, bomuldsindustrien, udvikledes. Omstillingen til industrisamfund blev betalt af menneskelige lidelser, slavernes, der omkom i millionvis under transport over Atlanten eller på de amerikanske bomuldsmarker, de deklasserede bønder, som var tvunget til at slave for industrien, fordrevne som de var fra hus og hjem, da handelskapitalister inddrog fælledeerne til uldproduktion, og ikke mindst deres børns, der måtte tilbringe en glædesløs barndom i minegangene, ofte med en meget tidlig død til følge.

Heller ikke den industrielle revolution var altså udtryk for en drift imod menneskelig frigørelse. Det, vi har gjort, er at vi, som de umådeligt kreative dyr, vi er, har tilpasset os bestandig snævrere rammer for livsudfoldelse, der hos mindre kreative dyr ville have forårsaget en opbremsning i populationstilvækst, måske endda en eksistenskrise. Det har betydet, at vi har overlevet og endda opdaget nye ekspansionsmuligheder. Men rammerne, vi har at udfolde os indenfor, bliver snævrere og snævrere. Derfor er det yderst misvisende at tænke på vores historie som en opstigning ad frigørelsens stige. Hvad mere er, de godt titusind år siden de agrare revolutioner, hvor det overhovedet kan være meningsfyldt at tale om menneskelig historie, fylder så lidt, så lidt i forhold til menneskenes hundredtusinder af år som jæger-samlere. Og selv i forhold til bondesamfundenes titusind år fylder de seneste 200 års industrialisering så lidt, så lidt. Måske er der bare tale om et højst midlertidigt udviklingsbump, en parentes, som fremtidens historie hurtigt vil glemme. Vi ved jo i hvert fald alle, at de økologiske rammer for det fossile brændsel allerede efter 200 år er voldsomt udfordrede.

Den uforudsigelige fremtid

Og en sidste konsekvens: Rammerne for vore udfoldelser bliver snævrere og snævrere. Men vi menneskedyr er også sådan indrettede, at netop i kriser bliver vi maksimalt fleksible. Vi begynder at anvende al vores kreativitet på at finde løsninger, og vi har umådelig store kreative evner. Men ikke mindst fordi vores kreativitet og fleksibilitet i sådanne omstillingssituationer mobiliseres maksimalt, giver det ikke mening at tale om, at historien bevæger sig i en bestemt retning. Det

gør den ikke, i hvert fald ikke i den betydning, at den skulle muliggøre videnskabelige, testbare forudsigelser af fremtiden. Det skal vi ikke beklage. For jeg tror, at overbevisningen om at have videnskabelig indsigt i fremtiden har gjort socialismens sag umådelig meget skade. Som jeg også argumenterer for det i min bog, mener jeg, at det ikke mindst var den overbevisning, der var årsag til de overgreb på bønderne i Sovjetunionens socialistiske opbygningsfase, der efter min mening fik hele denne store og betydningsfulde revolution til at kuldsejle. Når man mener at have videnskabelig indsigt i fremtiden, forholder man sig også til enhver afvigelse som et vildspor. Og så er der meget kort til, at man tildeler sig selv historiens ret, ja, pligt til at korrigere afvigelsen, om fornødent med tvang og terror.

Vi ved med andre ord ikke, om den omstilling, vi er udfordret til at indstille os på, nu hvor vi er ved at have nået den fossile brændsels økologiske grænse, vil blive en omstilling til socialisme. Er vi moralsk motiverede for det, kan vi arbejde for det. Men det er ikke givet, at det bliver vores holdning, der kommer til at bestemme. Måske sker det ikke engang, selv om vi giver vort liv til sagen. Er det et argument for ikke at gøre det? Det mener jeg ikke. Det moralske handler netop om det, som rækker ud over den personlige fordel, men som vi alligevel vælger at gøre. Uden den slags handlinger kunne vore samfund slet ikke hænge sammen. Hvis ikke vi mennesker havde evnet at handle sådan, ville vi slet ikke have været her.

Kjeld Stenum

Bogen "Samfundets Cement" udkommer i oktober 2018 over forlaget Books on Demand.